

**VAEL HALLAQNING "IMKONSIZ DAVLAT" KITOBI HAQIDA
FIKRLAR**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10418207>

Kahhorova Gulhumor Sulaymonjon qizi

*Farg'ona politexnika instituti Ishlab chiqarishda
boshqaruv fakulteti O'zbek tili va Tillarni o'rgatish
kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: Gulhumor91.uz@gmail.com*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Vael B. Hallaqlarning jasorat bilan ta'kidlab kelgan fikrlari va qarashlariga to'xtalibgina qolmay, "islom davlati" zamonaviy davlat nimani ifodalashiga oid har qanday standart ta'rifga ko'ra baholanishi, bu ham imkonsiz va o'z-o'zidan bir-biriga zid ekanligini tahlil qiladi. Premodern Islom va Yevro-Amerikaning huquqiy, siyosiy, axloqiy va konstitutsiyaviy tarixini taqqoslab, u zamonaviy davlatni qabul qilish va amaliyotini zamonaviy musulmonlar uchun juda muammoli deb hisoblaydi. Vael Hallaq, shuningdek, faqat axloqiy asoslarga asoslangan har qanday loyihani imkonsiz qiladigan zamonaviylikning axloqiy ahvolini yanada kengroq tanqid qilgan qarashlarini atroflicha tahlil qilaman

Kalit so'zlar

Islom tarixi,paradigmatik islom boshqaruvi,hokimiyatning monopoliyasi,paradigmatik shariat,Absolutizm

Vael Hallaqlarning kitoblari asosan Islom tarixi va Islom dinining vazifasiga qaratilgan bo'lib, bu borada ko'plab manbalarni keltirib o'tish mumkin. Kitobxon Vael Hallaq kitobining sarlavhasida uning fikrlarini ixcham, soda va lo'ndalik bilan asosiy dalillarini o'z ichiga olgan ma'noli mavzularda baxs yuritadi. Uning "The impossible state" ya'ni Islom davlati mumkin bo'lmagan davlatdir, nomli asari bnga yaqqol misol bo'la oladi chunki axloqdan mahrum zamonaviy davlat Yevropaning aniq nasabnomasiga ega Yevropa kashfiyotidir deb izoh berib o'tgan Islom tarixshunosi Hallaq. Shu bilan birgalikda, U o'z argumentini zamonaviy davlatning tarixiy yuksalishini tasvirlash va uni "paradigmatik islom boshqaruvi" bilan taqqoslash orqali asoslaydi. Bu o'rinda "paradigmatik islom boshqaruvi" nima ekanligiga biroz to'xtalamiz. So'zning mazmuni tilshunoslik nuqtai nazaridan o'zgacha ma'noga ega bo'lsada, Islom dinida, Islomni mavjud qoidalar va bilimlar nuqtai nazari orqali tushunishdir va buni izohlashlikdir. Yuqorida esa bu ma'no boshqaruvga aloqador bo'lib, bunda

boshqarish sha'riy mezonlarga mosmi, yoki o'zgacha tus olganmi kabi mazvularga oidir. Ushbu mavzuni muhokamachisi bo'lgan Olim Vael Hallaq Zamonaviy davlatning chegaralovchi belgilari uning suvereniteti, hokimiyatning monopoliyasi, sub'ektivlikni shakllantirish jarayonining hukmronligi va universal, abadiy va doimiy sub'ekt sifatida diskursiv mavhumligidir deydi. Islomshunos olim Hallaq qonun chiqaruvchi hokimiyatga ega bo'lgan va o'zlari boshqargan jamiyatlarga tartib-intizom va tartib berish uchun qonunlardan foydalangan ma'noda suveren bo'lgan kuchli absolyutist Evropa monarxlarining paydo bo'lishi bilan bog'liq jarayonning natijasidir deya qaraydi. Bunda absolyutist so'zi bevosita bog'liq bo'lgan Absolutizm so'ziga e'tabor qaratayik. Absolutizm - siyosiy nazariya va davlatning shakli bo'lib, unda cheksiz, to'liq hokimiyat markaziy suveren shaxs tomonidan amalga oshiriladi, bu esa millatning yoki hukumatning boshqa bir bo'lagi yoxud muvozanatdir. Haqiqatan ham, hukmdor shaxsning huquqi, saylovi yoki boshqa kuch U armiyalar va kazarmalar majburlash va tartib-intizomning birinchi institutlari bo'lganligini va harbiy xizmatga chaqirish zamonaviy davlatni kelganidan dalolat berishini ta'kidlaydi. Keyinchalik bu tizimga qamoqxonalar, maktablar va kasalxonalar intizom va nazorat muassasalari sifatida qo'shildi. Hallaqning ta'kidlashicha, ushbu muassasalar orqali tanada olib boriladigan tartib-intizom operatsiyalari o'zlashtirilgan va siyosiy jihatdan zararsiz "davlat sub'ektlari" ni yaratdi. Demak, zamonaviy davlat loyihasi davlat uchun jonini fido qiladigan fuqarolarni yoki "davlat sub'yektlarini" huquqiy va siyosiy yuksalishni singdiruvchi ma'naviyatdan mahrum deb ta'rif beradi.

Hallaq bu Yevropa rivojlanishini absolyutizm va yuqoridan pastga intizomga moslashtira olmaydigan axloqiy asosli "paradigmatik shariat"ga asoslangan "paradigmatik islom boshqaruvi"ga qarama-qarshi qo'yadi. Musulmon hukmdorlarida Xudoga tegishli bo'lgan hukmronlik yo'q edi. Ya'ni, ular qonun chiqaruvchi hokimiyatga ega bo'lmaganlar, bu hokimiyat ilohiy qonunlarni sharhlovchilar sifatida ulamolar qo'lida qolgan. Davlatning zamonaviy arabcha ekvivalenti davlat o'tkinchi sulolaviy boshqaruvni anglatardi, Hallaq buni "ijro etuvchi sultonlik" (66-bet) deb belgilaydi o'zining asarida. Hallaq "Islom hech qachon harbiy xizmatga chaqirishni bilmagan" va musulmon sultonlar qo'shinlari qul askarlaridan iborat bo'lganini ta'kidlaydi. Musulmon jamiyatidagi tartib-intizom amaliyotlari o'zlikning pastdan yuqoriga ko'tarilgan axloqiy texnologiyalari orqali amalga oshirildi. Shuning uchun, uning ta'kidlashicha, zamonaviy "Islomiy davlat" bu "mumkin bo'lmagan davlat" degan xulosaga kelishiga yordam beradi.

Hallaqning qudratli absolyutist monarxlar va davlatlar haqidagi tushunchasi bir vaqtlar Yevropa tarixshunosligida kontinental Yevropaning tarixiy traektoriyasini Britaniyaning turli traektoriyalariga qarama-qarshi qo'yilishi odatiy

edi. Traektoriya –bu oʻtmish tajribasini davom ettirish va ushbu uslubni qoʻllashlikdir. Bu tarixshunoslik kontinental Yevropani absolyutistik monarxiyalar va shtatlar belgilagan, Britaniya esa cheklangan boshqaruv shakliga moslashganidan kelib chiqdi.

Biroq, absolyutizmning eski pravoslavligi absolyutizmning "ijtimoiy hamkorlik sifatida" yangi nuansli tushunchasiga yoʻl ochdi. Bir xil darajada muhim boʻlib koʻrindi va bu ikkisi bir-birini istisno qilmaydi.[2] Hatto Yevropa absolyutistik monarxlarining timsoli Lui XIV ham Hallaq "absolyutistik" qirollar uchun tasavvur qilgan vakolatlarga ega emas edi. Podshohning suvereniteti uning shaxsiy huquq yoki mulk qonunlarini emas, balki davlat qonunini oʻzgartirish huquqidan kelib chiqdi - deya izohlagan. Ilohiy, tabiiy va odat qonunlari podshohni bogʻlab turardi. Hatto, davlat huquqi va harbiy ishlarda ham qirol oʻzining "mutlaq irodasiga" boʻysundira olishdan koʻra, ularning vakillik instituti boʻlgan zodagonlar va parlamentlarning hamkorligiga muhtoj edi[3]. 1800), Evropa qirollari haqiqatan ham koʻproq kuchga ega boʻldilar va davlat ham kontseptual, ham haqiqat sifatida rivojlandi, ammo bu jarayon biz ishonishimiz kerak boʻlgan darajada oddiy emas edi. Agar biz zamonaviy davlatni Hallaq nuqtai nazaridan qabul qilsak ham, uning tarixiy nasabnomasi biz uning hikoyasidan farq qiladi.

Hallaqning Yevropa tarixini oʻqishidagi kamchiliklarni eʼtibordan chetda qoldirish mumkin, chunki bu uning asosiy oʻrganish sohasi emas va uning asosiy eʼtibori islom tarixiga qaratilgan. Va shunga qaramay, aynan uning soʻnggi mavzuga notoʻgʻri munosabatda boʻlganligi sababli, Hallaqni shubha ostiga qoʻyish qiyin. Garchi Hallaq butun ilmiy hayotini shariat ijihod eshiklari yopilishi orqali muzlab qolgan degan fikrni rad etish bilan oʻtkazgan boʻlsa-da, "Mumkin boʻlmagan davlat" asarida shariat asosidagi muzlatilgan paradigmatic islom boshqaruvi suratini tasvirlashdan tortinmaydi. .

Hallaqning hikoyasida islomiy boshqaruv zamonaviy davlatga zid, uning Yevropa portreti esa dinamik tarzda tasvirlangan. Bu rivoyatda islomiy konstitutsiyaviy tuzum zamonaviy davlatni modernizatsiya qilish va barpo etishni imkonsiz qiladi va paradigmatic islomiy boshqaruv XIX asrgacha Islom olamida hukmronlik qildi deya yondoshgan. Aftidan, Hallaqning hisobiga koʻra, paradigmatic islomiy boshqaruv oʻzining yakuniy shaklini Usmonlilardan ancha oldin boʻlgan. U Usmonlilar zamonaviy davlat shakllanishining paydo boʻlishi va Evropada "davlat intizomi"ning yuksalishi bilan duch kelganlarida, erta yangi asrlarda boshqaruv muammosiga qanday munosabatda boʻlganliklarini tekshirmaydi. Bu davrda "paradigmatic" islomiy boshqaruvning taqdiri muhurlangan emas edi va Usmonli hukmron elitasi va ulamolari aʼzolari oʻrtasida eng yaxshi boshqaruv shakli uchun kurash konstitutsiyaviy ziddiyatga aylangan edi. Usmonli konstitutsiyachilar Hallaq "paradigmatic islom boshqaruvi" deb

atagan narsa ruhining himoyachilari edi. Biroq absolyutistlar sulton uchun davlat qonunini o'zgartirish huquqini o'z ichiga olgan yuqori vakolatlarni nazarda tutdilar[4].(Hallaq uni "islom fiqhiy-siyosiy nazariyasi va amaliyoti" deb belgilaydi), ("Hallaqga ko'ra ijro etuvchi siyosiy boshqaruv") va shariatning tarkibiy elementlari o'rtasidagi munosabatlar Hallaq izlaganchalik tasvirlash oson emas edi. Konstitutsiyaviy himoyachilari hukmdorlarni siyosat shariat sohasiga tajovuz qilishga urinish deb bilishgan. Ular yoki siyosatga murojaat qilishni butunlay rad etishdi yoki undan faqat ijroiya hokimiyati bilan cheklanishni maqsad qilishdi. Siyosatning mutloq tarafdorlari esa, sultonning qonunni (davlat qonunlari va qoidalarini) "shariatga muvofiq" qabul qilish uchun siyosatdan foydalanish "huquqi"ni oqlash va ularni qo'llash uchun astoydil harakat qildilar. Aynan konstitutsiyachilarning bu to'qnashuvdagi g'alabasi XIX asrgacha Usmonli boshqaruvining paradigmatic islomiy rangini saqlab qoldi. Bu jarayon Hallaq tomonidan tasvirlangan muzlatilgan rasmdan uzoqda edi; bu muzokaralarning dinamik jarayoni edi.

Hallaq o'rta asrlarda sulola hukmronligini qo'llaganida muzlab qolgan arabcha "davlat" so'zi Usmonli lug'atida kontseptual rivojlanishni ko'rsatdi. Usmonli konstitutsiyachilar sulton va sulolaning vakolatlarini cheklash va hukumatni ulardan ajratish maqsadida davla (usmonli turkchada "devlet") tushunchasini ishlab chiqdilar. XVI asr boshlariga kelib, Usmonli mualliflari o'z davlatlarini "Buyuk Abadiy Davlat" (Devlet-i Aliyye-i Ebed Mudded) deb atay boshladilar, bu tushuncha Hallaqning davr haqidagi davla tushunchasiga zid keladi. Bundan tashqari, XVIII asrning birinchi yarmiga kelib, "Islomiy davlat" (Devlet-i Islomiy) deb ta'kidlagan "Hallaq" atamasi usmonli lug'atiga birinchisi kirib kelganidek, zamonaviylikdan oldin hech qachon mavjud bo'lmagan. XVII asr boshlarida islom adabiyotida XII asrdan beri mavjud bo'lgan "din va sulton egizaklar" so'zining o'rniga barcha siyosiy matnlarning markazida davlat va din (dinu davlat) egizak tushuncha bo'ldi. Hattoki, davlat huquqiy yangilik, asosi (asl) din, davlat esa uning asosidagi shox ekanligi haqida fikr ham bor edi.

Ular erta zamonaviy Evropada davlatning kontseptual o'zgarishi bilan bir vaqtda bo'lgan bo'lsa-da, Usmonli konstitutsionistlari boshqaruvning ideal shakliga bo'lgan g'amxo'rliklarining aksi sifatida paradigmatic elementlarni saqlab qolishgan. Bu Usmonlilarning davlat haqidagi tushunchasining rivojlanishini boshqacha ko'rsatdi. Yevropa hukmdorlari va davlatlarini suveren qilgan asosiy element, ya'ni qonun chiqaruvchi hokimiyat Oliy hokimiyatda yo'q edi.

Usmonli konstitutsiyachilar davlatni qonun chiqaruvchi hokimiyatga ega bo'lmagan ijroiya apparati sifatida tasavvur qildilar. XVII asrga kelib ular islohot risolalari, shahzodalar uchun ko'zgu, tarix va axloqiy risolalar janrlaridan foydalanib, o'z davri sultonlarining qonun ijodkorlik kuchini bosqichma-bosqich

rad etishdi. Ushbu adabiyotda ommaviy huquq o'zining markazida shariat bilan muzokaralar maydoniga aylandi. Shu bilan birga, shariat bilan bir qatorda yangichalar, fuqaro amaldorlari, mahalliy zodagonlar, savdogarlar va gildiyalar kabi turli guruhlar tomonidan odat qonunlarining turlicha talqinlari mavjud edi. Bu huquqiy turg'unlik ko'rinishiga olib keldi, bunda har bir guruh o'z davrining sultonlari o'zgartira olmaydigan, yozilmagan qadimiy "huquq hujjatlari" va konstitutsiyaga asoslangan ma'lum huquqlar to'plamiga da'vo qilishdi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. William Beik, "The Absolutism of Louis XIV as Social Collaboration," *Past & Present* 188, no. 1 (2005): 195-224. Cesare Cuttica and Glenn Burgess, "Introduction: Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe," in, *Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe* ed. Cesare Cuttica and Glenn Burgess (London: Pickering & Chatto, 2012).
2. Philip Gorski. Philip S. Gorski, *The disciplinary revolution: Calvinism and the rise of the state in early modern Europe*. University of Chicago Press, 2003.
3. James B. Collins, *The State in Early Modern France*. Cambridge University Press, 2009.
4. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge University Press, 2010.
5. The rest of this review is based on my original doctoral dissertation research and unpublished paper "Constitutional Limits of Military Reform: Ottoman Political Writing, 1596-1800."